

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационния труд

РИМСКИТЕ ПАПИ В СТЕНОПИСНИТЕ ПРОГРАМИ НА ЦЪРКВИТЕ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ (XV–XVIII ВЕК)

Дисертант: Тереза Иванова Бачева

Институт за изследване на изкуствата при БАН

От проф. д.изк. Иванка Гергова

Институт за изследване на изкуствата при БАН

Тереза Бачева е завършила специалността Българска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. От години работи в Института за изследване на изкуствата при БАН, където е участвала в няколко колективни проекта. В периода 2020-2022 г. е редовен докторант в Института, като е завършила дисертацията си в срок.

Темата на дисертационния труд е оригинална, и както показва текстът, твърде перспективна. Изображенията на римски папи в българските стенописи от поствизантийския период не са били никога предмет на специално и комплексно изследване в българската наука, а и в балканската историография подобни трудове липсват. Римските първосвещеници, провъзгласени за светци, са част от християнския календар, но след разделението на църквите техните изображения в православните църкви придобиват и определено идеологическо и политическо значение. Това прави изследването на тези изображения в православна среда твърде интересно, а това особено важи за първите векове, в които земите ни са под османска власт.

Структурата на текста е следната: Увод, в който са изложени целите и задачите на дисертационния труд, хронологическия и териториален обхват на изследвания материал, направени са някои терминологични уточнения и е направен преглед на досегашните изследвания по темата; една основна глава в която се разглеждат личностите на римските папи, тяхната изобразителна традиция и възможните основания за включването на образите им в програмите на православните църкви; други три глави, занимаващи се с

личностите, култовете и изображенията на папите Климент, Силвестър и Лъв; една последна глава, посветена на някои епизодично появяващи се личности на римски папи; заключение; библиография; каталог с 42 обекта; илюстрации и приложения. Общият обем е 285 стр. текст, 63 илюстрации към каталога и 41 към текста. Избраната структура е напълно адекватна на задачите на труда.

В увода са формулирани твърде амбициозни цели: „... да бъдат проучени техните стенописни изображения (на римските папи – бел. И. Г.) от църкви от територията на България в периода XV–XVIII в., като бъде изведено мястото им в стенописните програми според значението, което тези личности имат в богословски и исторически план; да бъдат разгледани в контекста на източноправославното църковно изкуство; да бъдат проследени връзките на тези образи спрямо византийската и поствизантийската богословско-визуална концепция за храмовото пространство.“ (с. 8)

Изображенията на римски папи от български стенописни ансамбли са събрани съвместно и едва ли липсва някое от тях. Всяко е описано внимателно в каталога, като коректно са цитирани съответните публикации. Илюстрациите в повечето случаи имат много добро качество, а доста от тях са фотографирани от самата Тереза Бачева, което подсказва нейната работа на място във всеки паметник.

След първоначалната събирателска и документална част на работата по дисертацията Тереза е извършила нещо много важно и приносно: изясняване на личността на изображения в случаите, когато към сигнатурата липсва пояснение, а в календара има повече едноименни светци, а такива са повечето изследвани личности и изображения. Тази атрибуционна работа е много сложна и не напразно в литературата могат да се срещнат различни мнения за личността представена в едно и също изображение. Тук обикновено не помагат указанията в ерминиите (с които дисертантката прави редовни справки), които са твърде лаконични, в отделни случаи дават различни белези за един и същи светец, а понякога просто не са били спазвани. За успешния край на някои дилеми помага често изследването на контекста на изображението. Тереза организира своето проучване като следва различните богослужебни пространства на храма, които имат свои специфики и традиции за съставяне на иконографска програма и избор на изображения. Тук тя показва отлично овладени познания за византийското и поствизантийско изкуство, за неговите механизми, традиции и паметници, което осигурява и плодотворността на нейната работа. Но преди да стигне до анализ на конкретните

изображения от поствизантийските църкви в българските земи, дисертантката е положила много солидна основа, като е изяснила житейския път на всеки римски първосвещеник, с който се занимава, възникването и съдбата на неговия култ, агиографските произведения, които са му посветени, по-старата традиция на изобразяването му, както на Запад, така и на Изток. Този комплексен и интердисциплинарен подход издава и добра подготовка, и зрялост и е един от многото приноси на работата.

Наред с конкретизирането на личностите на римските папи, изобразени в разглежданите паметници, извънредно важно е поставянето им в контекста на програмата на всеки стенописен ансамбъл, функцията им в тази програма и възможните значения спрямо традицията на православния храм, богослужение, исторически обстоятелства. Стига се до важни заключения за честотата на изобразяване на отделните римски първосвещеници или за липсата на техни образи, което е ориентир и за бъдещи изследователи на стенописното наследство. Особено интригуващ е анализът на един уникален паметник, в който се съчетават образите на няколко римски епископа – църквата на Долнобешовишкия манастир. Излагат се няколко хипотези за възможния смисъл и източник, макар дисертантката да не налага някоя от тях, заради липсата на твърди основания. Тук ще отбележа, че подходът на Тереза Бачева е навсякъде еднакъв – тя се отнася крайно предпазливо към възможните интерпретации на изследваните изображения, или към основанията за включването им, както и за техния смисъл във всеки паметник, избягвайки излишна категоричност, вярна на научната коректност.

Тереза Бачева търси евентуалните причини за присъствието на римски епископи в програмата на православните църкви. Тя разглежда възможността една от причините да е наличието в изследвания период по нашите земи на католически общности, но, според мен напълно правилно заключава, че тази ситуация не е определяща. Може да се подкрепи заключението ѝ, че тези образи са наследени от византийската традиция, макар от западната да са заети детайли като митрата и трирегнията. Важно е и наблюдението, че някои зографски ателиета поддържат свои устойчиви решения в избора и мястото на римски папи.

В езиково отношение текстът е безупречен, смисълът е ясен, специалните термини са използвани адекватно.

Библиографията обхваща 576 заглавия на славянски, гръцки и западни езици, които се отнасят до различни области – история на изкуството, история, филология, средновековна култура и пр. Това е огромна по обем информация, усвоена, осмислена и умело използвана.

Тереза Бачева има пет публикации, свързани с дисертационния труд, от които едната е под печат, с което изискванията на закона и Правилника на Института за изследване на изкуствата при БАН са надхвърлени.

Авторефератът съответства на съдържанието на дисертационния труд. В него посочените от авторката приноси са точни.

В заключение ще обобща приносите на дисертацията.

Един от тях е самият сполучлив избор на темата, който не само при дисертациите осигурява успех на изследването.

Вторият е изчерпателното събиране на изображения и тяхното внимателно изследване, при което е извършена резултатна атрибуционна работа.

Третият е в методологическо отношение – за паметниците на православната монументална живопис функционалният подход е доказано ефикасен. Тук е важно да се подчертае, че паметниците от българските земи са поставени в много широк хронологичен и териториален контекст.

Четвъртият е извеждане на принципи на изграждане на иконографската програма за разглеждания период от време, който е валиден не само за образите на папите, но има много по-широко значение.

Приемам дисертацията на Тереза Бачева **РИМСКИТЕ ПАПИ В СТЕНОПИСНИТЕ ПРОГРАМИ НА ЦЪРКВИТЕ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ (XV–XVIII ВЕК)** за зрял, завършен и отлично изпълнен научен труд и ще гласувам за присъждане на дисертантката на образователната и научна степен „доктор“.

25.04.2023

Рецензент: проф. д.изк. Иванка Гергова

София